

О. М. ГРИШКО

*Оксана Миколаївна Гришко, асистент
кафедри Київського національного економіч-
ного університету імені Вадима Гетьмана*

**ВІКТИМОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ
ЯК ЖЕРТВ КОРИСЛИВИХ ЗЛОЧИНІВ**

Науковий інтерес до жертви злочину не випадковий, оскільки це питання має не тільки соціальний, але й кримінологічний характер, який пов'язаний з метою виявлення найбільш вагомих особливостей, що зумовлюють здатність особи стати жертвою злочинного посягання. На важливість вивчення поведінки жертви для розслідування злочину вперше звернув увагу американський вчений А. Аллен у 1926 р. Науковець стверджував, що якщо

особа вчинила злочин, то до неї необхідно направити психіатра, щоб той її обстежив. Аналогічне обстеження слід було б проводити і щодо деяких жертв¹, оскільки поведінка потенційної жертви може за певних суб'єктивних чи об'єктивних обставин сприяти вчиненню злочину. Слід зазначити, що «жертва злочину» є центральною категорією віктимології, а здатність особи стати жертвою від злочинного посягання отримала назву віктимність (від лат. «victima» - жертва), хоча першочергово це слово носило ритуальний характер².

Вчення про жертву злочину досить швидко знайшло прихильників та послідовників у різних країнах світу Ф. Т. Джас, Г. Еленбергер, Б. Мендельсон, Г. Хентіг, а також на радянському та пострадянському просторі С. Б. Алімов, Ю. М. Антонян, В. В. Голіна, І.М.Даньшин, О. М. Джужа, А. І. Долгова, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, Н. Ф. Кузнецова, В.С. Мінська, В. І. Полубинський, В. Я. Рибальська, Д. В. Рівман, В. О. Туляков, Л. В. Франк, тощо. Проте, комплексного дослідження віктимологічної характеристики осіб похилого віку як жертв корисливих злочинів, як актуальної кримінологічної проблеми здійснено не було, що й зумовило звернення автора до її вивчення та аналізу

Процес старіння населення породжує комплекс складних не лише соціальних, правових, психологічних але й кримінологічних проблем. За статистичними даними МВС України у 2005 р. від злочинів постраждали - 26 986 пенсіонерів, що складає 5,6 % від загальної кількості потерпілих (на території України у 2005 р. зареєстровано - 485 725 злочинів); у 2006 р. - 16 613 пенсіонерів, що складає (3,9 %) (із зареєстрованих - 420 900 злочинів); у 2007 р. - 13 417 пенсіонерів, що складає (3,3 %) (із зареєстрованих - 401 293 злочинів); у 2008 р. - 12 535 пенсіонерів, що складає (3,3 %) від загальної кількості потерпілих (із зареєстрованих - 384 424 злочинів). Проте, незважаючи на відносне зменшення кількості вчинених злочинів щодо осіб похилого віку, їх запобігання залишається одним із основних завдань суб'єктів запобігання.

Зазначимо, що існують декілька критеріїв щодо періодизації осіб похилого віку³, проте аналізуючи норми чинного законодавства України, до осіб похилого віку відносимо чоловіків у віці 60 та жінок у віці 55 років і старших⁴.

За результатами вивчення архівних судових справ було встановлено, що найчастіше вчиняються щодо осіб похилого віку такі злочини корисливого спрямування: крадіжки (ст. 185 КК України) - 68,3 %, грабежі (ст. 186 КК України) - 19,9 %, шахрайство (ст. 190 КК України) - 7,5 %, розбої (ст. 187 КК України) - 3,2 %, умисні вбивства з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України). Тому метою статті є аналіз основних віктимологічних характеристик осіб похилого віку як жертв корисливих злочинних посягань.

Значна кількість таких злочинів, як правило, пов'язані із соціальними, психологічними, біологічними особливостями похилого віку, які виступають умовами у прийнятті злочинцем рішення вчинити суспільно небезпечне діяння щодо зазначеної категорії осіб. Розглянемо їх детальніше у вищезазначеній послідовності.

Крадіжка (ст. 185 КК України)⁵

Крадіжки є найбільш поширеними злочинами у структурі корисливої злочинності загалом, а також вчинених щодо осіб похилого віку. Слід зазначити, що на відміну від інших корисливих злочинів, серед злочинів проти власності, крадіжки є найменш небезпечним видом суспільно небезпечних діянь. У цих злочинах безпосереднім об'єктом виступають відносини приватної власності, які знаходять своє вираження у відносинах володіння, користування та розпорядження майном у своїх інтересах. Спричинена шкода виражається у тому, що викравши речі, злочинець позбавляє власника можливості використовувати, розпоряджатися ними на власний розсуд. Як свідчать досліджені матеріали архівних судових справ, серед потерпілих осіб похилого віку від крадіжок переважає частка осіб чоловічої статі - 53,1 %. За ступенем розповсюдженості можна виділити крадіжки, які вчиняються у місці проживання осіб похилого віку (частка таких злочинів становить майже 50 %), у транспорті були вчинені - 18,2 % крадіжок, на вулиці - 6,3 %, а також крадіжки у зазначеній категорії осіб вчиняються на ринках, у магазинах тощо.

У ході дослідження встановлено, що квартирні крадіжки в осіб похилого віку, вчиняють переважно вдень (з 10 до 16 год.), у транспорті та на вулиці (з 16 до 22 год.)- Предметами злочинних посягань при вчиненні кишенькових крадіжок переважно є гроші та мобільні телефони, оскільки перебуваючи у громадському транспорті особи похилого віку, необережно демонструють свої мобільні телефони, кладуть гаманці у легкодоступні місця, створюючи тим самим сприятливі умови для вчинення злочину. Способи вчинення крадіжок залишаються загалом традиційними: входження у довіру (проведене анкетування серед осіб похилого віку щодо вивчення корисливої злочинності показало, що 58 % осіб похилого віку можуть довіряти незнайомим людям),* підбирання ключів, використання відмичок, розривання кишень та сумок, але у деяких випадках, набувають агресивності: зламання дверей, зривання замків, вибивання вікон тощо.

Аналізуючи фізіологічний стан жертв, щодо яких були вчинені крадіжки, варто зазначити, що 8,9 % осіб похилого віку перебували у стані алкогольного сп'яніння. За матеріалами вивчення архівних кримінальних справ, у більшості випадків, матеріальна шкода на одного потерпілого перевищує 1500-2000 гривень, яке особами похилого віку оцінюється як значне погіршення стану їх матеріального становища. Серед жертв крадіжок майже 38 % осіб похилого віку трудову діяльність не продовжували. Найбільшу частку становлять особи, освітній рівень яких був дещо вищим ніж злочинців, проте, переважна більшість жертв крадіжок мали професійно-технічну освіту. Розподіл потерпілих від крадіжок за віковими тупами можна поділити: 55-65 років -88 %, 66-75 років - 6,8 %, 76-85 років - 4,7 %, понад 85 років - 0,5 %. На підставі чого, можемо дійти висновку, що найменше крадіжки вчиняються у осіб віком від 70 років, оскільки такі особи більше часу проводять вдома. Основними причинами тут виступають фізіологічні особливості літнього віку: фізична слабкість, уповільненість рухів, неспроможність самостійно пересуватися тощо. Зазначимо, що у механізмі вчинення крадіжок помітно проявляються відносини «злочинець-жертва», оскільки 36,4 % крадіжок вчиняються особами, які знають потерпілих, з них у родинних відносинах перебувають - 13,5 % (діти, онуки).

Грабіж (ст. 186 КК України)⁶

У ході дослідження встановлено, що серед потерпілих похилого віку від грабежів переважну частку становлять особи жіночої статі - 66 %, пояснення цього, знаходимо у тому, що жінки у більшості випадків є фізіологічно слабші за чоловіків та не можуть самостійно «протистояти» злочинному посяганню.

Результати дослідження свідчать про те, що грабежі, як правило, вчиняються на вулиці - 46,4 %, у парках, а також у метро, на ринках, у під'їздах (зокрема у ліфтах) та на сходах житлових будинків - 35,7 %. Предметами грабежів найчастіше є сумки, гаманці, одяг на прилавках (ринках), мобільні телефони, які мають «високий» грошовий еквівалент. Залежно від часу, грабежі найчастіше вчиняються (з 16 до 22 год.) - 41 %, (з 10 до 16 год.) - 28,6 %, (з 6 до 10 год.) - 1,8 %.

Відносини «злочинець-жертва» проявляються у - 5,4 % випадках злочинних посягань. Злочини вчиняються особами, які знають потерпілих (хоча й не перебували з ними у родинних стосунках). У більшості випадків, особами, що вчинили злочин, обираються жертви, що перебувають у стані алкогольного сп'яніння, так як вони не спроможні протистояти грабіжнику. Фізичну шкоду потерпілим завдано у 10,7 % випадках. Розподіл потерпілих від грабежів за віковими тупами такий: 55-65 років - 82 %, 66-75 років - 11 %, 76-85 років - 7 %. Серед потерпілих трудову діяльність продовжували 57,1 % осіб похилого віку. Основними причинами такого співвідношення від грабежів вбачаємо у: по-перше, особи у віці від 75 років, у більшості випадків, проводять час вдома (зауважимо, що більшість злочинців мали на меті вчинити крадіжку, але їх непоінформованість про наявність

* Результати проведеного анкетування вивчення корисливої злочинності щодо осіб похилого віку проведеного у Територіальних центрах соціального обслуговування одиноких малозабезпечених пенсіонерів та інвалідів Дніпровського, Солом'янського та Шевченківського районів м. Києва, Організації ветеранів Святошинського району м. Києва, Івано-Пільській селищній лікарні (Житомирська область).

особи похилого віку вдома слугувала вчиненню іншого корисливого посягання); по-друге, переважно у громадських місцях їх супроводжують рідні або близькі.

Шахрайство (ст. 190 КК України)

Наступним серед корисливих злочинів за поширеністю, що вчиняються щодо осіб похилого віку, є шахрайство. Основними способами вчинення шахрайства щодо осіб похилого віку, як і загалом щодо інших категорій осіб, є: обман і зловживання довірою. С.О. Єлісеєв та Л.М.Прозументов, визначали такий спосіб як «обман у відношенні особи», тобто повідомлення неправдивих відомостей про себе або про співучасників⁸. Обман може мати як активний (повідомлення неправдивих відомостей про певні факти, обставини, події), так і пасивний (умисне замовчування юридично значимої інформації) характер. Змістом обману, як способу шахрайства, можуть бути різноманітні обставини, стосовно яких шахрай вводить в оману потерпілого. Зазвичай до найбільш поширених випадків застосування обману, як способу вчинення шахрайства щодо осіб похилого віку, належать: вчинення різних угод щодо рухомого і нерухомого майна, незаконне отримання пенсій, субсидій, інших видів соціальної допомоги на підставі підроблених документів; отримання попередньої оплати (авансу) за надання певних послуг. На відміну від обману, зловживання довірою полягає в недобросовісному використанні довіри особи похилого віку для заволодіння майном чи правом на нього, злочинець використовує особливі довірчі стосунки, які склалися між ними. Такі стосунки можуть виникати внаслідок особистого знайомства, рекомендацій інших осіб, соціального статусу винного (підроблені посвідчення) тощо. За результатами дослідження встановлено, що серед потерпілих осіб похилого віку від шахрайства втричі переважає частка жіночої статі -76,2 %, порівняно з чоловічою - 23,8 %, пояснення цього факту знаходимо у надмірній довірливості «слабкої статі».

За результатами досліджень К.Л. Попова, існує висока ймовірність для осіб похилого віку постраждати від окремих видів шахрайського обману, насамперед тих, які засновані на використанні специфічних рис їхнього віку (вад зору, слуху, уваги, пам'яті, а також недостатнього матеріального забезпечення, їх соціальної незахищеності, самотності, а також надмірної довірливості). Разом з тим, певна соціальна ізольованість осіб похилого віку, як правило, перешкоджає реалізації їх віктимності, тому в переважній більшості випадків, шахраї самі «шукають» своїх жертв, розраховуючи використати зазначені віктимні особливості осіб похилого віку⁹.

Шахрайство щодо осіб похилого віку переважно вчиняються у місцях їх проживання - 47,6 %. Зазначимо, що у більшості випадків за даними проведеного анкетування серед осіб похилого віку саме пенсіонери самі відкривають двері своїх квартир, навіть якщо це зовсім незнайомі люди, але й невелику питому вагу становлять шахрайства, які вчиняються на вулиці - 19,1 %, у магазинах, на ринках. Матеріальна шкода у більшості випадків на одного потерпілого перевищує 6-8 тис. гривень. Непоодинокими є випадки, коли шахраї незаконно заволодівають оселями самотніх осіб похилого віку, насамперед тих, які схильні до зловживання алкогольними напоями¹⁰.

Розподіл потерпілих за віковими групами від шахрайства виглядає так: 55-65 років - 90,5 % потерпілих, 66-75 років - 9,5 %. Цікавим фактом є результат проведеного анкетування, який показує, що вчинення корисливого злочину щодо особи похилого віку було можливо попередити. Так, на запитання: «Чи можливо було б уникнути вчинення злочину щодо Вас?» - 62 % респондентів відповіли - «так», зазначивши, що зробити це було можливо будучи: критичним, обачливим, обережним, обізнаним, уважним тощо.

Розбій (ст. 187 КК України)

Наступним видом загальнокримінальної корисливої злочинності є розбій. Будучи найбільш небезпечним злочином серед тих, які посягають на власність, розбій поєднує у собі посягання не тільки на відносини власності, але й на здоров'я потерпілого. Застосування у розбійному нападі насилля може виражатися у спричиненні потерпілому тілесних ушкоджень.

А. П. Закалюк зазначає, що в останні роки спостерігається помітне збільшення нападів, поєднаних з проникненням до житла¹². За результатами проведеного дослідження, встановлено,

що питома вага розбоїв, поєднаних з проникненням до житла осіб похилого віку, становить - 33,3 %. Не зовсім надійна захищеність житла ззовні, відсутність на нижніх та верхніх поверхах залізних ґрат, залишення відкритими квартирних вікон у більшості випадків і провокують злочинців. Серед основних причин, які зумовили винну особу на вчинення злочину, на думку осіб похилого віку, є: 24,1 % - економічна нестабільність держави; 19,4 % - низький рівень оплати праці, що, у свою чергу, «штовхає» осіб на вчинення злочину; 28,7 % - особистісні якості особи злочинця (надмірне вживання алкогольних напоїв, вживання наркотичних засобів, ведення антисуспільного способу життя, відсутність належного виховання (морального (духовного), правового, соціального), постійного місця роботи тощо); 18,5 % - фізіологічні особливості похилого віку (фізичну слабкість чи безпорадність, вади зору, слуху); 5,6 % - психологічні особливості похилого віку (неуважність, надмірну довірливість, легковажність, необізнаність тощо); 3,7 % респондентів вважають, що всі вищезазначені причини, у поєднанні між собою, й зумовили винну особу на вчинення злочину щодо осіб похилого віку. Як правило, жінки є більш фізично слабші і не завжди можуть дати «відсіч» нападнику, тому й у більшості випадків вони й стають жертвами розбійних нападів - 77,8 %. Розбійні напади вчиняються переважно на вулиці - 55,6 %, а також у під'їздах будинків, у ліфтах, зазвичай, у вечірній час. Розподіл потерпілих за віковими групами такий: 55-65 років - 88,9 %, 66-75 років - 11,1 %. Внаслідок чого можемо дійти до висновку, що особи у віці 55-65 років мають вищий рівень віктимності, ніж особи старше 70 років.

Умисне вбивство з корисливих мотивів (п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України)¹³

Слід зазначити, що статистика реєстрації умисних вбивств свідчить про відносну стабільність її показників. В останні роки спостерігаються негативні тенденції щодо мотивів, способу та об'єктів вчинення цих злочинів. До них слід віднести зростання питомої ваги корисливої мотивації, наприклад, вбивство людей похилого віку переважно вчиняється з корисливих мотивів¹⁴. Так, у Пустомитівському районі Львівської області у своєму будинку було знайдено мертвим з ножовими пораненнями 64-річного чоловіка та у непритомному стані з травмою голови - його 60-річну співмешканку. Попередньо встановлено, що злочинці вночі 1 грудня 2008 р., через незачинені двері балкону другого поверху, проникли до будинку¹⁵. Такі випадки не є поодинокими. Як свідчать отримані результати, вбивства осіб похилого віку з корисливих мотивів переважно вчиняються за місцем проживання жертви - 66,7 %. Серед жертв переважає частка жіночої статі. Такі злочини вчиняються переважно у робочі дні тижня з 16 до 22 год. Знаряддями їх вчинення здебільшого є колючоріжучі предмети. У більшості випадків жертви із злочинцем перебували у родинних стосунках. Встановлено, що злочинці вчиняли вбивство осіб похилого віку з метою «загарбання» їх матеріальних цінностей. Проте, незважаючи на те, що вбивства з корисливих мотивів складають невелику питому вагу у структурі корисливої злочинності щодо осіб похилого віку, їх попередження залишається актуальним завданням теорії криминології та практичної діяльності правоохоронних органів України.

Отже, на підставі отриманих результатів вивчення корисливої злочинності щодо осіб похилого віку можемо виділити найбільш типові риси жертв корисливих злочинів серед зазначеної категорії осіб. Так, найбільш віктимними є особи жіночої статі - 54 %, але це співвідношення не є однаковим у всіх корисливих злочинах. Переважна більшість осіб похилого віку мали професійно-технічну освіту. Звертаємо увагу на певний розподіл жертв залежно від віку. Найчастіше злочини вчиняються щодо осіб віком 55-65 років - 86,8 %. Пояснення цього знаходимо у тому, що частка осіб віком до 70 років переважає у співвідношенні з іншими категоріями осіб, які старше зазначеного віку. Трудову діяльність продовжують - 59 %. Встановлено, що за соціальним станом більшість жертв корисливих злочинів мали середній достаток. Аналізуючи психологічні складові жертв похилого віку, дійшли висновку, що віктимність осіб похилого віку істотно посилюють такі характерні риси похилого віку, як: довірливість, добродушність, необачність, немічність, висока чи низька самооцінка, нездатність швидко орієнтуватися у складних життєвих ситуаціях та приймати оптимальні рішення тощо. У результаті чого можемо зробити висновок, що властиві

особливості похилого віку зумовлюють можливість вчинення щодо них суспільно небезпечного діяння. Тому вивчення особливостей поведінки й особистісних характеристик осіб похилого віку дозволить не лише зменшити заподіяння значної шкоди особам зазначеної категорії осіб але й знизити кількість вчинених злочинів щодо них шляхом розроблення та здійснення запобіжних заходів віктимізації осіб похилого віку.

¹ *Веселуха В.* Виникнення розвиток та сучасні проблеми кримінальної віктимології // *Право України.* - 1999. - № 6. - С. 99.

² *Полубинский В. И.* Правовые основы о жертве преступления. - Горький, 1979 - С. 7.

³ *Гришко О.* До проблеми віктимності осіб похилого віку при вчиненні проти них злочинів // *Підприємництво, господарство і право.* - 2007. - № 1. - С. 105-106.

⁴ Закон України «Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку» від 16 грудня 1993 р. // *Відомості Верховної Ради України* - 1994 р. - № 4 - С. 18.

⁵ *Кримінальний кодекс України* від 5 квітня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради України* - 2001. - №25-С. 131.

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ *Елисеєв С. А., Прокументов Л. М.* Общеуголовные корыстные преступления: криминологическая характеристика, уголовная ответственность: Учебное пособие. / Под. ред. В. Д. Филомонова. - Томск: Изд-во Том. ун-та, 1991. - С. 35.

⁹ *Попов К. Л.* Жертва шахрайства: віктимологічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 - «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» - К., 2007. - С. 8.

¹⁰ *Криминологічна віктимологія: Навчальний посібник / Моїсєєв С. М., Джужа О. М. Василевич В. В. та ін./* За заг. ред. проф. О. М. Джужі. - К.: Атіка, 2006. - С. 129.

¹¹ *Кримінальний кодекс України* від 5 квітня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради України* - 2001. - №25-С. 131.

¹² *Закалюк А. П.* Курс сучасної української криминології: теорії і практика: У 3 кн. Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - С. 88.

¹³ *Кримінальний кодекс України* від 5 квітня 2001 р. // *Відомості Верховної Ради України* - 2001. - №25-С. 131.

¹⁴ *Закалюк А.П.* Курс сучасної української криминології: теорії і практика: У 3 кн. Кн. 2: Криминологічна характеристика та запобігання вчиненню окремих видів злочинів. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - С. 38.

¹⁵ Прес-реліз про найбільш резонансні злочини та події на 09.12.2008 р. // Офіційний веб-сайт МВС України [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>.

Отримано 3.03.2009

Резюме

В статье приводится ви́ктимологическая характеристика и определяются наиболее типичные черты лиц преклонного возраста как жертв корыстных преступных посягательств.

Summary

In the article characteristic is induced viktime and the most typical features of the persons of advanced age as victims mercenary criminal of encroachments are determined.